

BAITURSYNULY
UNIVERSITY

«АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ Өңірлік
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№ 1

2024

ISSN 2310-3353

PUBLISHINGS
K S P I

Қ М П И
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
К Г П И

2024 ж., қаңтар, №1 (73)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Қуанышбаев С. Б.*, география ғылымдарының докторы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

Бас редактордың орынбасары: *Жарлыгасов Ж.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Әлімбаев А.Е., философия докторы (PhD), А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақстан.

Емин Атасой, PhD докторы, Улудаг университеті, Бурса қ., Түркия.

Зоя Микниене, докторы, (PhD) Литва денсаулық туралы ғылым университеті, Каунас қ., Литва Республикасы.

Качев Д.А., философия ғылымдарының кандидаты, тарих магистрі, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМБББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Ксембаева С.К., педагогика ғылымдарының кандидаты, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Лина Анастасова, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Бургас еркін университеті, Бургас қ., Болгария.

Медетов Н.А., физика-математика ғылымдарының докторы, «Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Мишулина О.В., экономика ғылымдарының докторы, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМБББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Соловьев С.А., биология ғылымдарының докторы, Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті, Ресей.

Скоруходов Д.М., техника ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМБББМ, Ресей.

Сычева И.Н., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМБББМ, Ресей.

Ташев А.Н., экология бойынша биология ғылымдарының кандидаты, орман шаруашылығы университеті, София қ., Болгария.

Уразбоев Г.У., физика-математика ғылымдарының докторы, Ургенч мемлекеттік университеті, Өзбекстан.

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж
Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.
Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 07.11.2023 ж.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Байтұрсынұлы к., 47
(Редакциялық-баспа бөлімі)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

© Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті

№1 (73), январь 2024 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы*

Главный редактор: *Куанышбаев С.Б.*, доктор географических наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

Заместитель главного редактора: *Жарлыгасов Ж.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбаев А.Е., доктор философии (PhD), Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова, Казахстан.

Емин Атасой, доктор PhD, Университет Улудаг, г. Бурса, Турция.

Зоя Микниене, доктор (PhD), Литовский университет наук здоровья, г. Каунас, Республика Литва.

Качеев Д.А., кандидат философских наук, магистр истории, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Ксембаева С.К., кандидат педагогических наук, НАО «Торайгыров университет», Казахстан.

Лина Анастасова, доктор социологии, Бургасский свободный университет, г. Бургас, Болгария.

Медетов Н.А., доктор физико-математических наук, НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова», Казахстан.

Мишулина О.В., доктор экономических наук, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Соловьев С.А., доктор биологических наук, Новосибирский государственный университет экономики и управления, Россия.

Скороходов Д.М., кандидат технических наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Сычева И.Н., кандидат сельскохозяйственных наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Ташев А.Н., кандидат биологических наук по экологии, Лесотехнический университет, г. София, Болгария.

Уразбоев Г.У., доктор физико-математических наук, Ургенчский государственный университет, Узбекистан.

Свидетельство о регистрации № 5452-Ж
выдано Министерством информации Республики Казахстан 17.09.2004 г.
Переучёт периодического печатного издания 07.11.2023 г.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Байтұрсынұлы, 47
(Редакционно-издательский отдел)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

де, тіпті махаббаттың бар екенін терең жокқа шығарса да, өз тарихы болған шығар. Махаббат өмірді жарқын етеді және адам өмір бойы осындай махаббат сәттерін есте сақтайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Есіркепова К. Қ., Канапина С.Ф. Мақал – мәтел тіліндегі концептілік құрылымдар. – Қостанай. ҚМПИ, 2011. – 143 б.
2. Ақтанова Л.П. Тіл біліміндегі «Концепт» ұғымы. http://www.rusnauka.com/45_PWMN_2016/Philologia/7_220235.doc.htm
3. Толковый словарь русского языка, С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова, Москва, Азбуковник, 2001.– 896 с.
4. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т. 1. Лексическая семантика. М., 1995. – 480 с.
5. Дербишева З.К., Алтынбекова Г.К. Концепт как средство репрезентации этнокультурной ментальности. <https://tsj.enu.kz/index.php/new/article/view/69/52>
6. Нұршайықов Ә. Махаббат қызық мол жылдар. – Алматы. Атамұра, 2002. – 320 б.

БЕКБОСЫНОВА, А.Х., АЛДАБЕРГЕНОВА, Ж.Ж.

КОНЦЕПТ «ЛЮБОВЬ» В РОМАНЕ А.НУРШАЙХОВА «МАХАББАТ, КЫЗЫК МОЛ ЖЫЛДАР»

Статья посвящена рассмотрению концепта «любовь» как важнейшего проявления человеческой духовности. Концепт «любовь», отражая эмоциональное поведение этнического общества, активно обращается ко многим образам в казахском сознании и получает вербализацию в лексике, фразеологизмах, поговорках, поэтических текстах. Специфика выбранного материала требовала использования описательного, сравнительного и количественного метода, а также ассоциативного метода эксперимента, когнитивного метода.

Ключевые слова: любовь, концепт, роман, анализ.

BEKBOSYNOVA, A.Kh., ALDABERGENOVA, Zh. Zh.

CONCEPT «LOVE» IN THE NOVEL «MAKHABBAT, KYZYK MOL ZHYLDAR» BY A. NURSHAIHOV

The article is devoted to the consideration of the concept "love" as the most important manifestation of human spirituality. The concept "love", reflecting the emotional behavior of ethnic society, actively refers to many images in the Kazakh consciousness and gets verbalization in the lexicon, phraseological expressions, proverbs, poetic texts. The specificity of the selected material required the use of descriptive, comparative and quantitative methods, as well as associative method of experiment, cognitive method.

Key words: love, concept, novel, analysis.

ӘОЖ 811.512.122

Безаубекова, А.Д.,
филология ғылымдарының кандидаты,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Амиргалиева, ЕС., Қайырғали, Д.А.,
КЯЛ-23-112(2)-10 «Қазақ тілі мен
әдебиеті» мамандығының студенттері,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай, Қазақстан

ТІЛДЕРДІҢ ШЫҒУЫ МЕН ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨЗАРА ӘСЕРЛЕРІ

Түйін

Мақалаға өзек әрі арқау болып отырған тақырып – тіл.

Тіл – байланыс жасау, яғни коммуникация жасаудың айнытпас айқын құралы.

Дүниедегі кез –келген жаратылыстың немесе құбылыстың шығуы мен даму тарихы, өзінің атқаратын қызметіне сай мақсат – міндеттері, қарастыратын мәселелері мен функциялары болады. Тілде де осы айтылған дүниелер көрініс тауып жатады. Мақаланы жазу барысында тілге тән деген барша қасиеттер мен оның заңдылықтары сөз етіледі.

Тілдің шығуы жайынан хабар беріліп, оны зерттеушілердің пікірі мен ойлары да көрсетіледі. Тілдің шығуы мен оның әртүрлі тілдік топшаларға бөлінуінің себебін де айта отырып, оның ғылым аралық басқа салалармен байланысын, қоғамның түрлі салаларына ете алатын жағдайы да суреттеледі.

***Түйін сөздер:** коммуникация, шығу жолы, тарих, функция, әсер, лингвистика.*

1 Кіріспе

Тіл – қоғамдық сипатқа ие, коммуникациялық жасауға қабілетті жалпыға ортақ функция, құрал. Тілсіз қоғам өмір сүре алмасы анық. Адамдар ерте заманда яғни тас ғасырында бір – біріне төнген қауіпті, аңдар мен хайуанаттардың келе жатқанын, олжалы болғандығын білдіру үшін хабарлап оны жеткізуі керек болған. Алғашында дыбыстық мәнде жұмсалған бұл құбылыс, кейіннен адам санасы дамыған сайын дыбыс ақырындап сөзге айналып, дамып ол белгілі бір тілге жататын болды. Осы жерден тілдің шығуы басталады деу жаңсақ пікір болмасы анық.

Тіл білімі, лингвистикада тілдің шығуы туралы сөз қозғалғанда көбінесе ғалымдар екі түрлі мәселегетокталады:

1) Тілдің шығуы яғни адам қалай сөйлей бастады? Қалай тіл арқылы қарым – қатынас жасау басталды?

2) Нақты тіл бөліністері, тілдік топтар қалай пайда болды? Неліктен «түркі тілдер тобы» , «батыс герман тілдер тобы» деп бөлінген? Бұл бөліну қашан пайда болды? деген сияқты сұрақтар.

Ғалымдардың айтуы бойынша осы екі нәрсені қарастырғанда екеуін екі бөліп, бір – бірімен байланыстырмаған жөн болмақ. [4,9]

Себебін былай түсіндіреді: тілдің шығуы өте көне заманда, адамдар жаратылысы енді бастауын алғанда пайда болған болса, тілдің түрліше топтарға бөліну мәселесі адам қалыптасып, ой – санасы мен ақылы жетілген кезде барып қана мәселе болып қарастырылған. Яғни екеуінің арасында өте үлкен уақыт аралығы мен айырмашылық бар, сол себептен екі мәселе етіп қарастырады. Тілдің шығу тарихын зерттеуде көптеген салаларатсалысады, ал тілдік топтардың бөлінісін лингвистика яғни тіл ғылымының өзі қарастырады. Тағы бір айырмасы осыда деп көрсетуге болады. Яғни шығу тарихы стихиялы, әрі үлкен де кең сипатта белең алады. Ал жекелеген топтарды зерттеу біріншісінен салыстыра қарағанда өрісі тарлау болып сипатталады. [4,78]

2 Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында тіл туралы жан-жақты зерттеліп, тілдің жалпы сипатына анықтамалар берілді. Тілді зерттеуші ғалымдар мен жазушыларды пікірлері мен зерттеулері көрсетілген.

3-4 Нәтижелер мен талқылаулар

Тілдің шығуына қатысты ғалымдардың көптеген тұжырымдамасы мен теориялары бар. Соларға тоқтала кетсек:

1) **Дыбысқа ұқсату теориясы.** Бұл тұжырымдама негізінен Грекияның ойшыл – ғұламаларының философиялық трактаттарынан бастау алады. XVIII – XIX ғасырларда бұл тұжырымдама көп ғалымдардың айтатын негізі теориясына жата бастады. Бұл тұжырымдаманы сол ғалымдардың ішінде ең көп қолдаушы латындық жазушы Августин (V ғ), неміс ойшылы Г.Лейбниц (1646-1716) қолдаған болатын. Теория бойынша тілдің шығуы табиғатта белең алып жатқан құбылыстарға байланысты. Мысалы: найзағайдың жарқылы, заттың тарс

етіп құлауы, құстың дауысы, теңіздің суының сылдыры бәрі – бәрі адам баласын сөйлеу дәрежесіне дейін апарды. Бұның мәнін ғалымдар әртүрлі тілдегі еліктеуіштердің болуымен түсіндіреді. Алайда адамның сөздік қорындағы бүкіл сөз сол еліктеуіштерден шықты деп ойлауға келмейді. Себебі еліктеуіш басқа сөз таптары сияқты кең мағынада, ауқымды түрде мән бермейді. Бұл теорияны дұрыс деп қабылдайтын ғалымдар ұқсату теориясының әлеуметтік мәні бар функция ретінде емес, оны айнала, қоршаған ортаның адамзат баласына жасаған жақсылығы деп түсінеді. Бірақ теорияға тура қарайтын болсақ, әрі тілдің өзінің қасиетіне қарай оны «жақсылық» деп емес, адамның өзі қажетсінгендіктен пайда болған құбылыс деп қараған абзалырақ болмақ. [1,4]

2) **Эмоционалды теория.** XVIII – XX ғасырларда өте қатты белең алған тұжырымдамалардың бірі. Негізінен зерттеушілердің көбі бұл пайымдаудың шығуын «дыбысқа ұқсату» тұжырымдамасынан бастауалады дейді. Аталған тұжырымдаманы қолдаушы атақты ғалым Ж.Ж.Руссо сөйлеудің пайдасы жайындағы еңбегінде «құмарлық, әлденеге деген талпыныс, қол жеткізу сөйлеу нормасының ең бірінші стандарт дыбыстарын тудырды», «ең бірінші тілдер дыбысты, үнді болып, содан кейін барып стандартты тілге айнала бастады» деп көрсетеді. [1,6] Әйткенмен, бұлай деп қабылдау тілдің шығуы мен дамуын бұрыс пайымдаудан тұрады.

3) **Эмоционалды теориядан шығатын одағай теориясы.** Бұл теория XX ғасырдың басында пайда болды. Ғалымдардың айтуынша, ежелгі адамдар айналада әр табиғатта жаңадан пайда болып жатқан құбылыстарды көзімен көріп, танысқанда ең алғаш сезінген эмоциялары мен сезінген сезімдерін эмоциялы одағайлармен білдірген. Тілдің одағайдеген тұжырымдамасына сай, адам сезінген әртүрлі эмоцияны шығарған кездегі одағайлар тілдің шығуына себеп болған. Атақты ғалым, орыстілтанушы Д.Н.Кудрявский (1887-1920) қазіргі таңда қазақ тіл білімінде сөз табы болып саналатын одағай адамзат баласының дыбыстау арқылы шығарған тұңғыш сөздері болып саналады. [1,16]

Алайда бұл пайымдаманың бұрыстығын қазіргі уақытта былай дәлелдеуге болады: бұл тұжырымдаманы қостаушылар тіл дегенді объект ретінде қарастырып, оның тек қана эмоционалдық тұрғыдағы қабілетіне ғана көп көңіл бөледі, бірақ қарым-қатынас жасау құралы екендігіне назар аударыңқырамайды. Бұл теория тілдің қоғамдық табиғатына мән бермейді. Және үстіне дәлдеме ретінде келтірер болсақ, кез – келген тілде одағайдың болатындығы сөзсіз рас, алайда кез – келген тілде эмоцияны, яғни одағай іспеттес сипаты жоқ сөздер жетіп артылады. Сонда одағай тек тілдің бір бөлшегі ғана, сөздік қор яғни лексемада одағайдан да көп сипаты бар сөздер жетіп артылады.

4) **Қоғамдық шарттасу теориясы.** Бұл тұжырымдама аталған тұжырымдамалардың ішіндегі ең бір ерекшесі әрі қызығы болып саналады. Тұжырымдама негізінде ең алғашқы әрі ежелгі адамдар айтатын сөздерін, дыбыстарын өздері ішінара қабылдап, шешіп алған деседі. Тіл жайынан «келісу» үшін ол адамдардың келісу барысында қолданатын тілі болуы тиістігін айтады. Әрі ол кездегі адамдардың тілді ойластырып шығуы үшін керекті дағды мен ақыл – ой сана керектігі де бәрімізге мәлім. Бірақ бұл теорияны жақтаушы ғалымдар адамның санасы сол адам дүниеге келгенде қалыптасады, әрі оны қолдана алуына қарай ол қызмет етеді дейді.

5) **К. Маркс пен Ф.Энгельстің теориясы.** Бұл тұжырымдама бойынша тіл о баста адамның алғаш еңбек етіп, жұмыс істеуікесінде шығарған рефлекті айқайы немесе дауысының негізінде пайда болған. Сөз немесе тілдің шығуы жайындағы «еңбек» тұжырымдамасын зерттеп, оны дұрыс деп танушылар адамның ең алғашқы айтқан сөздері етістік сөздер дейді. Себебі еңбек етіп, аң аулайтын адамның күнделікті өмірі сол еңбекке байлаулы. Сәйкесінше айтатын сөзі де етістік болып саналады. Адамзат тілінің пайда болу теориясының ғылыми негізін.

«Тіл де, адам тәріздес, адаммен бірге өмірсүріп келе жатқан, өте ежелден кележатқан процесс.» [2,67]

Еңбек теориясын дәлелдеу үшін қос ғалым мынадай дәйектемелеркелтіреді:

- 1) Біріншіден, тіл мен сананың бір-бірімен қарқынды байланыстылығы және бұлардың белгілі бір уақыт аралығында бірге шыққандығы;
- 2) Екіншіден, тілдің шын тәжірбиелік сана әр іақыл – ой жүйес іболып жүйеленуі;
- 3) Үшіншіден, тіл деген объект адамдар арасындағы коммуникация жасау қажеттілігінен жасалғандығы көрсетілген.

Тілдің шығуы жайындағы мәселе Фридрих Энгельстің көптеп жазып кеткен мақаласы мен еңбектерінде теориялық жағынан әр қырынан сараланып, жүйеленетін бұл жайт туралы марксистік пайымдау одан әрі өсе әрі дамм түседі.

Ф.Энгельстің жазған ғылыми зерттеу еңбектеріндетілдің шығуы туралы жазғандарында тіл адамның жаратылуымен бірге туған мәселе ретінд еқарастырылады.

Тілдің шығу тарихы мен оған қатысты ғалымдардың теориясы жайынан соң, даму жолына тоқталған абзал.

Даму – қазіргі уақытта тенденцияға айналып кеткен, адамның жетістікке немесе белгілі бір өсу жолында дәрежеден – дәрежегекөтерілу барысы. Ал тіл білімінде даму сөзі мынадай мағыналарда түсіндіріліп жатады.[2,35]Олар:

- Тіл деген үлкен жүйенің бірлікретіндегі қалпының өзгерісі, тұрақты болмауы;
- Әлеуметтің қажеттілігі мен керек – жарағынасай тілдің үнемі құбылып, өзгеріп отыратын үдерісі

Н.Марр атты шет ел ғалымы тілдің даму проблемасы жайында «сатылық даму тұжырымдамасын» ұсынған. Н. Марр тілдің өзгеруі мен дамуынын саналуан баспалдағы бар және ол сатылардың әрбірі белгілі бір әлеуметтік пішінге сәйкес деп санады. Тілдің даму заңдылығы турасындағы проблемалар – лингвистика атты үлкен саланың шешілуі қиын мәселелерінің бірі. Уақыттың әр кезде өзгеріп отыратынына сай болып отыратын тілдік жағдаяттардың сырын анықтамайынша, тілдің жеке өзіне тән сыр – сипатын, мағынасын түсіне алуға болмайды. Тілдің өзгерумен дамуына қатысты нақты дәл анықтамалар беріле қоймаған. Тіл – қоғамдық құбылыс. Сондықтан оның тарихы мен дамуы қоғамның тарихы мен дамуына байланысты болады. Қоғам пайда болғаннан бері тіл қоғамға қатынас құралы ретінде қызмет етіп, оның дамуымен бірге дамып келеді.

Тілдің даму барысынан бұрын ең бірінші тіл заңдарын қарастырған жөн болады. Олар:

- жалпы заңдар (общие законы);
- жеке заңдар(частные законы) деп 2 түрге бөлінетіндігін айтуымыз керек.

Тілдің даму заңдылықтарының біріне оның жүйесін құрайтын құрылымдық элементтерінің даму тұрғысынан біртектес, бірдей болмауын жатқызуға болады. Дәлелдеме ретінде тіл біліміндегі әртүрлі салалардың я болмаса бөліністердің дамуын айтсақ болады. Мысалы лексикология саласы мен терминологияны салыстырсақ болады. Сөздік қор үнемі дамып, үдемелеп отыратын болса, терминология саласы баяу қарқында дамиды. Осылай болғанымен, бәріне бір заңның түрлі белгілі тілдерде іскеасуы әртүрлі болу ықтималдығы жоғары. Себебі әртілдің тек хөзіне ғана тиесілі заңыболады. Сол себептен, барша тілдерге міндетті заң жеке тілдерде түрліше дамуы дұрыс іс.

Тілдің негізгі даму заңдылықтарына мыналарды жатқызсақ болады:

1. Тіл аз – аздан, үздіксіз дамып, біртіндепдамитын құбылыс;
2. Тіл коммуникация жасайтын әрі функционалдыққұрал қызметін орындап әріүнемі даму үстінде болады. Әрі сол себептен даму жолын тарихқа дейінгі, тарихтан кейінгі деп кезеңдерге (неміс зерттеушісі А.Шлейхер, 19 ғ) немесе алуан түрлідәрежелерге бөлу дұрыс болып саналмайды.
3. Тілдің қай түрінде болмасын оның жүйелілік элементін абстракциялап пайдалану заңы бар.

4. Тілдің даму барысында дифференциялаумен бірге, оған қарсы мәнде интеграциялау принципі де болады. Тілдің даму барысында дифференциялаумен бірге, оған қарсы мәнде интеграциялау топтау, біріктіру) принципі де болады. Бұл тәсіл. Аталған тәсіл бойынша ұсақ тұлғалар өзінен бір дәреже үлкен тұлғалар қатарына кіріп, соғұрлым күрделі тұлғалар бірлігі жасалады. [1,95]

Тіл үнемі дамып, өзгеріп, түрлі сипатқа ие болатын құбылыс. Әр салада тілдің өзіндік бірқатысы бар. Соның ішінде ол түрліхалықтар арасында да ішінара бір – біріне түрлі деңгейде әсеретіпжатады. Өзараәсерді екі түрлі жолменжасауға болады:

- Бірінші түрі тоғысутүрінде беріледі;
- Екінші біртүрітілдік элементтердің (дыбыстардың, морфемалардың, сөздердің, сөйлем құрылымының) енуі түрінде.

Тілдің тоғысу процесі (этника жағынан жақындығы бар тілдер тобының бірігуі) субстрат, суперстрат, адстрат деген үш түрлі топтар тізбегі пайда болады.

Субстраттардың әрекет етуі барысында бірінші доминант тіл, екінші бағынықы тілге сөз бен жеке дыбыстарды, кейбір морфемаларды дұрыс негіздейді. Сонда, субстрат – бағынықы тілдің басыңқы доминант тілден алатын бірліктер тілдерінің кейбір элементтері сақталған. Суперстрат–доминант халықтың бағынықы халық тіліне салған ізі мен әсері.

Ал адстрат — жарыса кеп өмір сүретін тілдік элементтер.

5 Қорытынды

Тіл – коммуникация жасауда негіз болатын басты құрал. Оны адам мен адам арасындағы, халықаралық қарым – қатынастарда, байланыс жасалуы тиіс әр жерден байқауға болады. Тіл байланыс жасау құралы болғандықтан, қоғамда мәні мен маңызы бар функционалдық құрал болуы себепті кез – келген құрал іспеттес оның да шығу тарихы, даму жолы мен әсері барына куә болдық. Тілдің сипатын әр қырынан байқап, пайымдап оның үлкен ауқымды тақырып екенін байқауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Какен Аханов «Тіл білімінің негіздері».
2. Өмірзақ Айтбайұлы «Тіл біліміне кіріспе: жалпы тіл білімінің қысқаша курсы» Алматы, Арда, 2010.
3. Ислам Жеменей «Тілдер тарихы немесе тіл – ұлттың мәйегі» мақала.
4. Ахмет Байтұрсынұлы «Тіл тағылымы» Алматы: Ана тілі, 1992.

БЕЗАУБЕКОВА, А.Д., АМИРГАЛИЕВА, Е.С., ҚАЙЫРҒАЛИ, Д.А.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОВ И ИХ ВЗАИМНЫЕ ЭФФЕКТЫ

Основной темой статьи является язык. Язык-это общение, то есть очевидное средство общения.

Любое творение или явление в мире имеет историю происхождения и развития, цели и задачи, задачи и функции, соответствующие его функциям. В языке также отражены эти сказанные вещи. В процессе написания статьи речь идет о всех свойствах языка и его закономерностях.

О происхождении языка сообщается, а также отражаются мнения и мысли его исследователей. Говоря также о происхождении языка и о причине его разделения на различные языковые подгруппы, описывается его связь с другими областями межнаучного общения, состояние, которое может сделать его доступным для различных сфер общества.

Ключевые слова: коммуникация, происхождение, история, функция, влияние, лингвистика.

BEZAUBEKOVA, A.D., AMIRGALIYEVA, Y.S., KAIYRGALI, D.A.

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF LANGUAGES AND THEIR MUTUAL EFFECTS

The main topic of the article is language. Language is communication, that is, an obvious means of communication.

Any creation or phenomenon in the world has a history of origin and development, goals and objectives, tasks and functions corresponding to its functions. The language is not an exception. The article explores all the properties of the language and its patterns.

The article covers the origins of language and presents the viewpoints and ideas of language researchers. It also addresses the language's origin and the factors leading to its division into different linguistic subgroups, highlighting its connections with other interdisciplinary fields of study. Additionally, it discusses the current state of language, emphasizing how this can broaden its accessibility across various sectors of society.

Key words: *Communication, origin, history, function, influence, linguistics.*

ӘОЖ 811.512.122

Безаубекова, А.Д.,
филология ғылымдарының кандидаты,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А.,
I КЯЛ-23-112(2) -10 «Қазақ тілі және
әдебиеті» мамандығы студенттері,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы,
Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай, Қазақстан

ТІЛДЕРДІҢ ШЫҒУ ТЕГІ, ТУЫСТЫҒЫ (ГЕНЕОЛОГИЯЛЫҚ) ЖАҒЫНАН ТОПТАСТЫРЫЛУЫ

Түйін

Қоғамда адамзат үшін ең басты құрал ол – тіл. Әр тілдің өзіне тән қоғамдағы орны мен қолданыста көрінетін ерекшеліктері бар. Осындай жүйеге сай олар әр түрлі семьяларға топтастырылады. Аталған мақалада дүниежүзі тілдерінің шығу тектері, олардың генеологиялық жағынан топтастырылуы қарастырылған.

Кілт сөздер: *тіл, отбасы, генеология, тек, ереже, классификациялау.*

1 Кіріспе

Дүниежүзі тілінде шамамен үш мың тіл бар. Олардың ішінде тайпа тілдері де, ұлт тілдері де, халық тілдері де жоқ емес. Кейбір тілдер кеңінен қолданыс тапқандықтан халықаралық тілдер дәрежесіне дейін жеткен. Олар: қытай, ағылшын, испан, орыс, араб, француз тілдері. Тіл білімінде дүние жүзіндегі тілдерді екі түрлі тұрғыдан топтастырады.

Біріншісі – тілдің шығу тегі тұрғысынан, бір негіз тілден бөлініп шыққандығы тұрғысынан қарастырылуы генеологиялық топтастырылуы.

Екіншісі – басты назарды шығу тегіне емес, оның грамматикалық құрылысы мен типінің ұқсастығы тұрғысынан қарау типологиялық немесе морфологиялық топтастырылу деп атайды.

Тілдердің генеологиялық классификациясы әртүрлі тілдер арасындағы туыстық пен байланысты зерттейді. Бұл ортақ ата-бабадан қандай тілдер шыққанын және олардың уақыт өте келе қалай дамығанын анықтауға мүмкіндік береді. Генеологиялық классификация лингвистерге тілдердің қалай дамығанын және олардың бір-бірімен қалай байланысты екенін түсінуге көмектеседі. Бұл мақалада біз тілдердің генеологиялық классификациясының анықтамасын, тарихын, принциптері мен мысалдарын, сондай-ақ осы тәсілдің сынын қарастырамыз.

Тілдердің генеологиялық классификациясы – бұл олардың генетикалық байланысы мен тарихи дамуына негізделген тілдерді жіктеу әдісі. Ол тілдер ортақ ата-бабадан дамиды

МАЗМҰНЫ

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨНЕР ҒЫЛЫМДАРЫ

Абильмаликов, К.К., Сержан, Ш., Құрманиязов, Ы.С. Ботай-Терсек тарихи-мәдени қауымдастығы: ортақ сипаттамалары 3

Бекбосынова, А.Х., Алдабергенова, Ж.Ж. Ә.Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» романындағы «Махаббат» концептісі 10

Безаубекова, А.Д., Амиргалиева, Е.С., Қайырғали, Д.А. Тілдердің шығуы мен дамуы және олардың өзара әсерлері 14

Безаубекова А.Д., Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А. Тілдердің шығу тегі, туыстығы (генеологиялық) жағынан топтастырылуы 19

Бекбосынова, А.Х., Исмагамбетова, Ж.Б. Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы мақал-мәтелдердің қолдану ерекшелігі 23

Бекбосынова, А.Х., Куанышбаева, Г.Ш. С. Мұратбеков шығармаларындағы «Соғыс» концептісі..... 27

Бекбосынова А.Х., Омарова Д.К. Б. Сокпақбаевтың «Өлгендер қайтып келмейді» романындағы мақал-мәтелдердің қолданыс ерекшелігі 31

Есіркепова, К.Қ., Артықбай, И.Б., Акрамова, М.Ж. Тахауи Ахтанов «Қаһарлы күндер» романындағы «Соғыс» концептісі..... 37

Есіркепова, К.Қ., Елепай, А.А., Укенов, Т.М. Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» романындағы «Қазақ бейнесі» концептісі 43

Қожанұлы, М. Қазақтың шешендік сөздеріндегі ономастикалық атаулар хақында 48

Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К. Көрікті жанның көркем жырлары 57

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Абдулин, Ж.К., Тастанов, М.Г., Жоғары оқу орынында оқу процесінде студенттің өзіндік жұмысының рөлі 62

Жақып, А.А., Қабден, Қ.Ж., Нурмуханбетова Н.Н., Сергазина С.М., Острецова И.Б. Жалпы білім беретін мектептерде химия сабақтарында «case-study» әдісін қолдану аясында кәсіби құзыреттілігін арттыру 66

Жаппасова, К.А., Тастанов, М.Г. Электрондық білім беру ресурстарын пайдалану әдістемесі 74

Казиева, Г.Н., Тастанов, М.Г. Оқыту әдістерін дамыту бағыттары және физика сабағын оқытуға тәжірибеге бағытталған тәсіл..... 79

Орманова, Г.К., Ораз, А.Д. Орта мектепте «Ядролық физика» бөлімін оқытуда оқушыларды ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне баулуда инновациялық тәсілдердің ролі 85

ӘЛЕУМЕТТІ ҒЫЛЫМДАР

Есионова, А.Н., Steam оқыту жүйесі арқылы оқушылардың зерттеу қызметін ұйымдастыру 89

Жигалова, Н.Г., Цыганова, А.Е., Қалалық ортамен танысу үшін квест технологиясы қолдану..... 94

Калкашев, С.Г., Абдиманапов, Б.Ш., Аяпбекова, А.Е., Нурханов, М.А., Гордеева, З.И. География пәнінде критериалды бағалау үдерісінің тиімді болуындағы саралау 101

Коваль, А.П., Баяндин, М.А., Өндірістік жаракаттану деңгейі және Қазақстан Республикасындағы өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру жүйесі 110

БІЗДІҢ АВТОРЛАР 117

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА 126

СОДЕРЖАНИЕ

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ИСКУССТВО

<i>Абильмаликов, К.К., Сержан, Ш., Курманиязов, Ы.С.</i> Ботайско-Терсекская историко-культурная общность: общие характеристики.....	3
<i>Бекбосынова, А.Х., Алдабергенова, Ж.Ж.</i> Концепт «Любовь» в романе А.Нуршаихова «Махаббат, кызык мол жылдар»	10
<i>Безаубекова, А.Д., Амиргалиева, Е.С., Қайыргали, Д.А.</i> Происхождение и развитие языков и их взаимные эффекты.....	14
<i>Безаубекова А.Д., Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А.</i> Группировка языков по происхождению, родству (генеологическому)	19
<i>Бекбосынова, А.Х., Исмагамбетова, Ж.Б.</i> Специфика употребления пословиц и поговорок в романе Габита Мусрепова «Улпан»	23
<i>Бекбосынова, А.Х., Куанышбаева, Г.Ш.</i> Концепт «Война» в творчестве Муратбекова	27
<i>Бекбосынова А.Х., Омарова Д.К.</i> Особенность использования пословиц в романе Б. Сокпакбаева «Мертвые не возвращаются».....	31
<i>Есіркепова, К.К., Артықбай, И.Б., Акрамова, М.Ж.</i> Концепт «Война» в романе Тахауи Ахтанова «Суровые дни».....	37
<i>Есіркепова, К.К., Елепай, А.А., Укенова, Т.М.</i> Концепция «Образ казаха» в романе Г. Мусирепова «Улпан».....	43
<i>Қожанұлы, М.</i> Об ономастических именах в казахских ораторских словах.....	48
<i>Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К.</i> Прекрасные произведения красивой души.....	57

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

<i>Абдулин, Ж.К., Тастанов, М.Г.</i> Роль самостоятельной работы студента в процессе обучения в вузе.....	62
<i>Жақып, А.А., Қабден, Қ.Ж., Нурмуханбетова Н.Н., Сергазина С.М., Острецова И.Б.</i> Повышение профессиональной компетентности в рамках применения метода «case-study» на уроках химии в общеобразовательных школах.....	66
<i>Жаппасова, К.А., Тастанов, М.Г.</i> Методика использования электронных образовательных ресурсов	74
<i>Казиева, Г.Н., Тастанов, М.Г.</i> Направления развития методов обучения и практический подход к преподаванию урока физики	79
<i>Орманова, Г.К., Ораз, А.Д.</i> Роль инновационных методов в привлечении к научно-исследовательской деятельности обучающихся при обучении «Ядерная физика» в средней школе	85

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

<i>Есионова, А.Н.</i> Организация исследовательской деятельности школьников через систему stem обучения	89
<i>Жигалова, Н.Г., Цыганова, А.Е.</i> Использование квест-технологии для ознакомления с городской средой	94
<i>Калкашев, С.Г., Абдиманапов, Б.Ш., Аяпбекова, А.Е., Нурханов, М.А., Гордеева, З.И.</i> Дифференциация эффективного использования системы критериального оценивания по предмету география	101
<i>Коваль, А.П., Баяндин, М.А.</i> Уровень производственного травматизма и система страхования от несчастных случаев на производстве в Республике Казахстан.....	110

НАШИ АВТОРЫ	120
--------------------------	-----

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	129
-------------------------------------	-----

CONTENT

HUMANITIES AND ARTS

Abilmalikov, K.K., Serzhan, Sh., Kurmaniyazov, Y.S. Botai-Tersek historical and cultural community: general characteristics..... 3

Bekbosynova, A.Kh., Aldabergenova, Zh. Zh. Concept «Love» in the novel «Makhabbat, kyzyk mol zhyldar» by A. Nurshaihov 10

Bezaubekova, A.D., Amirgalieva, Y.S., Kayyrgali, D.A. The origin and development of languages and their mutual effects..... 14

Bezaubekova, A.D., Atygai, Sh.S., Shakhmetova, M.A. Grouping of languages by origin, relationship (genealogical)..... 19

Bekbosynova, A. Kh., Ismagambetova Zh.B. The specifics of the use of proverbs and sayings in Gabit Musrepov's novel «Ulpan» 23

Bekbosynova, A.Kh., Kuanyshbaeva, G.Sh. The concept of «War» in Muratbekov's works 27

Bekbosynova, A.Kh., Omarova D.K. Specificity of the use of proverbs in B. Sokpakbaev's novel «The dead do not return» 31

Yessirkerova, K.K., Artykbay, I.B., Akramova, M.Zh. The concept of «War» in Takhaui Akhtanov's novel «Kakharly kunder» 37

Yessirkerova, K.K., Yelepau, A.A., Ukenova, T.M. The concept «Kazakh image» in Musirepov's novel «Ulpan»..... 43

Kozhanuly, M. About onomastic names in kazakh oratorical words 48

Ospanuly, S., Myrzagaliev, K. Fine pieces of work of a beautiful soul 57

NATURAL SCIENCES

Abdulin J.K., Tastanov M.G. The role of the student's independent work in the process of studying at the university 62

Zhakyp A.A., Kabden K.Zh., Nurmukhanbetova N.N., Sergazina S.M., Ostretsova I.B. Improving professional competence within the framework of the use of the «case-study» method in chemistry lessons in secondary schools 66

Zhappasova K.A., Tastanov M.G. Methods of using electronic educational resources..... 74

Kazieva G.N., Tastanov M.G. Directions of development of teaching methods and a practical approach to teaching a physics lesson..... 79

Ormanova G.K., Oraz A. D. The role of innovative methods in attracting students to research activities in teaching «Nuclear physics» in secondary school 85

SOCIAL SCIENCES

Yesionova, A.N. Organization of student research activities through the stem education system 89

Zhigalova, N., Tsyganova, A.Y. Use of quest technology to explore the urban environment..... 94

Kalkashev, S.G., Abdimanapov, B.Sh., Ayapbekova, A.Y., Nurkhanov, M.A., Godeeva, Z.I. Difference of effective use of criteria-based systems of geography knowledge assessment..... 101

Koval, A., Bayandin, M.A. Frequency rate of occupational injuries and occupational injury insurance system in the Republic of Kazakhstan..... 110

OUR AUTHORS 123

INFORMATION FOR AUTHORS 132

Компьютерлік беттеу: С. Худякова

Компьютерная верстка: С. Худякова

Басуға 26.12.2023 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 11,0 б.т.
Тапсырыс № 015

Подписано в печать 26.12.2023 г.
Формат 60x84/8. Объем 11,0 п.л.
Заказ № 015

Ахмете Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университетіндегі
редакциялық-баспа бөлімінде басылған
Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47

Отпечатано в редакционно-издательском отделе
Костанайского регионального университета
имени Ахмет Байтұрсынұлы
г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47